

Rudi van Dantzig **Een armoede die niet verdwijnt**

IN MIJN HERINNERING was het een stralende voorjaarsdag, zorgeloos; een dag om naar buiten te rennen en te knikkeren of om verstoppertje te spelen. Zes jaar was ik en argeloos; wat zou er nu mis kunnen gaan in een kinderleven waarin alles tot op dat moment overzichtelijk en netjes geordend had geleken?

Het was de tiende mei 1940, en ondanks alle ogenschijnlijk zorgeloze omstandigheden veranderde er die dag een aantal dingen op een ingrijpende en onontkoombare manier. De zon bleef stralen, dat kon ik zien, maar in mijn naaste omgeving vonden kleine verschuivingen plaats, onzichtbaar maar duidelijk te voelen.

Het begon thuis. Mijn ouders kwamen me plotseling gespannen en zorgelijk voor: een ontoegankelijke vader, een stillere moeder, 's Avonds aan tafel voerden ze fluisterend gesprekken, niet voor kinderen bestemd.

Op school wilde onze juffrouw een mededeling doen aan de klas, maar halverwege haar eerste zin barstte ze in tranen uit en verliet haastig het lokaal. Toch scheen buiten, heel gewoon, de zon.

In de weken die volgden hoorden we voor de eerste keer het vreemde, dreigende gegrom dat werd voortgebracht door hoog langs de hemel trekkende stipjes. Korte tijd later verschenen de eerste uniformen in de straten, de helmen, de langs de huizen schallende liederen ter begeleiding van marcherende voeten: een invasie van vreemdelingen.

Wij kinderen keken naar dat alles, nieuwsgierig. Maar ook al zongen die langstreckende troepen soldaten uit volle borst, een vrolijke gebeurtenis was het niet, dat begrepen zelfs wij.

Steeds meer dingen veranderden: van onze school werd al snel de helft van de lokalen door Duitse legereenheden opgeëist, later veranderde ons gymnastieklokaal in een gaarkeuken waarvoor kleumende buurtbewoners 's avonds in de rij stonden.

Het leven werd koud, kaal en kleurloos.

'Hoe zal de wereld worden, de mensen, en wij?' vroeg Willem Arondéus - een van de initiatiefnemers van de aanslag op het Amsterdamse Bevolkingsregister - zich af in een brief die hij in 1940 schreef. 'Er zal een grote armoe komen, voorlopig. Maar een armoe die allen dragen is het ergste niet, het ergste is de armoe die je heel alleen te dragen hebt in een wereld van overvloed.'

In het voorjaar van 1944 werd ik door mijn vader in een vrachtwagen getild die me naar Friesland zou brengen. De reis maakte onderdeel uit van de transporten die stadskinderen naar het platteland brachten om hen zo voor de ergste ontberingen - honger, kou - te vrijwaren.

Na een nacht rijden klauterden de kinderen van het transport in een nog slapend dorp uit de auto, waarna ieder afzonderlijk werd weggebracht; ik stapte met mijn begeleider dwars dooreen weiland opeen piepklein huisje af, verscholen achter de dijk van het IJsselmeer. De vrouw die daar op me wachtte was de moeder van een gezin van zeven kinderen, waar ik me als achtste meldde. Zij vreemdelingen voor mij, ik een onbekende voor hen.

Later dat jaar, in de winter die als de Hongerwinter de geschiedenis in zou gaan, vroeg ik aan mijn Friese pleegmoeder of ze dacht dat mijn ouders nog in leven zouden zijn, want in het dorp deden verhalen over voedselgebrek, ziekte, bittere kou en dood de ronde.

'Natuurlijk, jongen,' troostte ze me, 'En als ze er niet meer zijn blijf je bij ons, dit is nu ook j'ouw huis. We zullen goed voor je blijven zorgen.'

Mijn Friese vader was visser. Toen ik een keer mee mocht op zijn schip wees hij naar twee ronde vormen die in de verte uit het ijzige water omhoogstaken. 'Dat zijn de wielen van een oorlogsvliegtuig,' zei hij. 'Het is neergeschoten door de Duitsers.' De golven sprongen woest tegen de rubberbanden omhoog, we voeren er zo dicht langs dat ik de onderkant van de boot langs het metaal van het vliegtuig voelde schuren.

'En wat is er dan met die mensen gebeurd die in het vliegtuig zaten?' wilde ik weten. 'Zijn ze gered?'

Mijn pleegvader schudde zijn hoofd: Ik ben bang van niet, jong. Ze zeggen dat het van het Engelse leger was; het is vorig jaar op een nacht naar beneden geschoten.' Kon het, dacht ik, dat die Engelse soldaten nog in het vliegtuig zaten, hier, recht onder ons? Hun ogen wijd open, en met deinende armen, alsof ze naar ons wenkten? Ik wilde weg, ik was bang.

Mijn oorlogsvader keerde het roer en met een ruk voeren we verder. Op dat moment drong het tot me door hoe vreemd en onredelijk het was dat wij, ondanks het feit dat het oorlog was, meer vrijheid leken te hebben dan die verdronken soldaten. Wij konden wegvaren en straks naar huis gaan, terwijl die soldaten - vreemdelingen die naar ons land waren gevlogen om ons van andere vreemdelingen te bevrijden - voor altijd onder dat kolkende water gevangen zouden zijn. Het verwonderde me dat mensen die niet eens in ons land woonden, voor ons wilden vechten.

'Die soldaten wilden dat wij net zo vrij konden leven als zij, jongen,' zei mijn pleegvader.

Ik keek achterom; het besef dat we die onbekenden, die ik van zo dichtbij had gevoeld, daar achterlieten, staat in mijn herinnering gegrift als een litteken.

Ik was jong tijdens de oorlog, en verschrikkingen maakte ik nauwelijks mee. Toch is wat ik in die oorlogsjaren aan treurigheid en onrecht zag genoeg om me keer op keer gevoelens van woede of machteloosheid te bezorgen wanneer we via krant of televisie toeschouwer worden gemaakt van de ontelbare gewapende conflicten waardoor steeds weer andere groepen mensen worden opgejaagd. Zoveel persoonlijke tragedies, zoveel ravage en barbaars geweld. Welke onontwarbare emoties blijven er meespelen in de levens van kinderen die door de afgrijselijkste oorlogssituaties zijn getekend? Hoe kunnen die ooit nog een normaal, redelijk gelukkig leven opbouwen?

Dit mag nooit meer gebeuren, dacht de generatie die de Tweede Wereldoorlog had meegemaakt, zoiets mensonterends kunnen we niet nog een keer laten gebeuren. Maar ze zijn er nog steeds, de verloren levens, de verloren kinderen, de verloren illusies, de verloren culturen, de verloren toekomst; levens die koud, kaal en kleurloos zijn geworden.

Het is een bestaansarmoede waarvan we dagelijks toeschouwer zijn, die wij allen met ons meedragen. Een armoede die niet verdwijnt.

'Oog om oog, tand om tand' lijkt vandaag de dag het motto, we lijken in het tijdperk van winnaars of verliezers te zijn beland. Wie wint - op welke manier dan ook - oogst respect, ontzag en bewondering. Ben je een verliezer dan oogst je minachting, word je een watje genoemd, een *loser*.

Willem Arondéus had zich vrijwel zijn hele leven een verliezer gevoeld. Door de overval in maart 1943 op het Bevolkingsregister leek hij in zijn eigen ogen zin aan zijn bestaan te kunnen geven. Even was hij geen buitenstaander, geen vreemdeling of *loser*, en had hij recht op een plaatsje tussen de anderen.

'Vertel na de oorlog aan de mensen dat homo's niet minder moedig hoeven te zijn dan andere mensen', drukte hij een vertrouwenspersoon op het hart toen hij kort na de aanslag werd gearresteerd en in de gevangenis belandde.

'Wij gaan zonder vrees,' schreef hij enkele weken later. 'Alle kameraden hebben mij op handslag beloofd rechtop en zonder angst te sterven en ik weet dat zij hun woord zullen houden. Ze zijn zo sterk en moedig; een diep gevoel van trots en dankbaarheid vervult mij als ik aan hen denk, aan hun vriendschap en moed.'

Het is nu vierenvijftig jaar geleden dat de Tweede Wereldoorlog werd beëindigd, dat betekent dat in Nederland twee generaties zijn opgegroeid zonder directe ervaring met onderdrukking, verjaging, ontbering en massaal geweld; twee generaties die niet van nabij hebben meegemaakt hoe het geluid van bommenwerpers en afweergeschut klinkt. Voor twee generaties lijkt vrijheid een vanzelfsprekend iets; een wereld van overvloed.

Vrij zijn, je onbelemmerd en onbegrensd kunnen bewegen en uiten, is voor elk levend wezen van essentieel belang. De rijkdom van leven in vrijheid houdt echter ook in datje zelf bereid moet zijn om grenzen te stellen aan die ogenschijnlijke onbeperktheid, zodat je ruimte laat voor anderen, hen niet hindert in hun gewoonten, hun tradities en zienswijzen. Vrijheid maak je met elkaar.

De vierde mei is de dag van de Dodenherdenking, een kort moment waarbij we stilstaan om te denken aan de bevrijders die hun vaak zo jonge levens gaven - en ook nu nog geven - om anderen in vrijheid te laten bestaan. Aan de slachtoffers van de concentratie- en interneringskampen, aan de verzetsmensen en aan de gewone burgers die om het leven kwamen, door honger of door uitputting.

'Als je deze brief krijgt is alles voorbij, morgenochtend vroeg worden wij gefusilleerd,' schreef Willem Arondéus op 27 juni 1943 vanuit de gevangenis. 'Het is zo licht om heen te gaan; er is in ons geen enkele droefheid meer of angst; als je eenmaal zó dichtbij de dood gekomen bent als wij nu zijn, dan verliest die alle verschrikking. Er is alleen maar de verwondering omdat het zo licht is om in liefde van het leven te scheiden, zo blij is om watje achterlaat zonder bitterheid te kunnen gedenken. Ik heb veel verbittering gekend, maar dat alles is voorbij.'

De eerste juli 1943, een zomerdag, werden Arondéus en zijn elf medewerkers in de duinen bij Haarlem om het leven gebracht. De moed, de verwachting, de hoop: alles voorbij.

Aan hen denken we vanavond, aan de vele heldhaftigen die het bestaan van anderen boven dat van zichzelf stelden, maar ook aan de ontelbaren die slachtoffer werden - of zijn - van anderen die zichzelf de beteren vinden.